

Vóór de Verandering – Alternatieven voor het Neoliberalisme

META ECONOMISCHE VERKENNINGEN

**Voorstel voor de ontwikkeling van een duurzame en
solidaire Macro Economische Verkenning +**

door Lou Keune, Tuur Elzinga en Theo Ruyter

Amsterdam, Attac / Vóór de Verandering / XminY, april 2006

Vóór de Verandering – Alternatieven voor het Neoliberalisme

META ECONOMISCHE VERKENNINGEN

***Voorstel voor de ontwikkeling van een duurzame en
solidaire Macro Economische Verkenning +***

door Lou Keune, Tuur Elzinga en Theo Ruyter

Amsterdam, Attac / Vóór de Verandering / XminY, april 2006

april 2006

Vóór de Verandering – Alternatieven voor het neoliberalisme
www.globalalternatives.nl

Attac Nederland
www.attac.nl

XminY Solidariteitsfonds
www.xminy.nl

De Wittenstraat 43-45
1052 AL Amsterdam
+31 20 627 96 61
xminy@xminy.nl

tekst: Lou Keune, Tuur Elzinga, Theo Ruyter
vormgeving: Anja Lanphen
druk: De Raddraaier

INHOUD

Samenvatting	5
Inleiding	9
1 Kritiek op de Macro Economische Verkenning	11
A Het gehanteerde begrip Bruto Binnenlands Product – BBP	11
B Het groeidenken	17
C De mondiale context	19
2 Naar een duurzame en solidaire MEV+	23
A Vooraf	23
B Alternatieve kernbegrippen	27
1. Algemeen welzijn	
2. Bronnen van bestaan	
3. Relaties tussen bronnen van bestaan en algemeen welzijn	
4. Mogelijke beleidsconsequenties	
C Niveaus van Macro Economische Verkenning	30
1. Nationaal niveau	
2. Niveaus van binnensnationale desaggregatie	
3. Mondiaal niveau	
D De monetaire MEV	31
E Mogelijke inhoudsopgave van de MEV+	32
Hoofdstuk 1: Het algemeen welzijn: niveaus en ontwikkelingen	
Hoofdstuk 2: Bronnen van bestaan: Niveaus en ontwikkelingen	
Hoofdstuk 3: Relaties tussen bronnen van bestaan en algemeen welzijn	
Hoofdstuk 4: Evaluatie	
Hoofdstuk 5: Mogelijke beleidsconsequenties	
Hoofdstuk 6: De monetaire MEV+	
3 Te nemen stappen	33
Bronnen	34

SAMENVATTING

In het voorliggende rapport wordt een voorstel gedaan voor een alternatieve bepaling van de Macro Economische Verkenning – MEV die jaarlijks door het Centraal Plan Bureau (CPB) wordt uitgebracht. Het CPB heeft een grote invloed op de economische besluitvorming van regering en parlement. De MEV speelt een belangrijke rol bij het opstellen van de jaarlijkse nationale begroting. Het biedt een bepalend en beperkend kader voor de begroting als geheel. Zo geeft het ramingen ten aanzien van de te verwachten belastingopbrengst en voor allerlei beleidsonderdelen als lonen en uitkeringen.

De belangrijkste reden om over te gaan op een nieuw model is dat de MEV zoals die tot nu toe wordt berekend, (te) veel factoren buiten beschouwing laat.

Zo wordt het kernbegrip 'bruto binnenlands product' (BBP) gehanteerd als basisindicator voor de maatschappelijke welvaart. Echter, daarbij worden allerlei sociale en ecologische kosten, van bedrijfsongevallen en beroepsziekten tot milieuschade, niet in mindering gebracht bij het berekenen van de toegevoegde waarde. Ook de bijdragen aan de welvaart van bijvoorbeeld huishoudelijke arbeid en vrijwilligerswerk blijven buiten de analyse. En 'onkosten' voor de samenleving, zoals gezondheidszorg, worden als opbrengsten opgenomen. Monetaire toegevoegde waarde staat voorop, terwijl ecologische en sociale waarden die niet direct in geld kunnen worden vertaald buiten beschouwing blijven.

Indicatoren als de *Index of Sustainable Welfare* (ISEW) geven in deze opzichten een completer beeld dan het BBP. Als we het ISEW-model toepassen op de Nederlandse situatie, dan blijkt dat Nederland al sinds eind jaren zeventig in een recessie zit. Het CPB kan voor deze periode slechts een gestage economische groei constateren door talloze factoren die wel degelijk van invloed zijn op de economie en het algemeen welzijn niet in de analyse op te nemen.

De analyse die het CPB verwoordt in de MEV berust op een bepaalde manier van denken over economische groei. Belangrijkste uitgangspunt daarbij is dat 'groei moet'.

Aan constateringen dat er grenzen zijn aan economische groei, bijvoorbeeld vanwege de sociale en ecologische schade die wordt aangericht, of aan wetenschappelijke bevindingen dat na een kritisch omslagpunt verdere groei van het BBP niet of nauwelijks bijdraagt aan verdere vergroting van het welzijn, wordt stelselmatig voorbijgegaan.

De mondiale context waarbinnen de Nederlandse economie functioneert, wordt op zeer beperkte wijze in beeld gebracht. Er wordt vanzelfsprekend gekeken naar ontwikkelingen op de wereldmarkt die van invloed kunnen zijn op de Nederlandse economie. Daarbij wordt er uiteraard aandacht besteed aan de handels- en betalingsbalanseffecten als belangrijke indicatoren. Maar de interacties tussen Nederland en de rest van de wereld worden niet in een bredere context geplaatst. Zo blijven

ernstige milieuaantastingen in ontwikkelingslanden buiten beschouwing, ook wanneer die duidelijk verband houden met economische activiteiten in Nederland. Zo voert Nederland bijvoorbeeld genetisch gemodificeerde soja in die in ontwikkelingslanden wordt geteeld op een manier die grote schade aanricht aan mens en milieu. Ook blijft onzichtbaar dat er geen ‘eerlijke’ prijzen worden betaald, en evenzeer dat er omvangrijke stromen van ‘omgekeerde ontwikkelingshulp’ van Zuid naar Noord vloeien.

Dergelijke kosten blijven nu als externe factoren buiten elke analyse. Als zij wel zouden worden meegewogen, zouden berekeningen van het CPB over comparatieve kostenvoordelen in de internationale economische verhoudingen heel anders uitvallen dan nu het geval is. Toch baseren achterevolgende Nederlandse regeringen zich telkens weer op deze eenzijdige indicatoren om zich in internationale gremia sterk te maken voor neoliberale hervorming van de wereldeconomie, met zeer schadelijke gevolgen, vooral voor ontwikkelingslanden. De rekenmodellen die daaraan ten grondslag liggen, zijn zowel feitelijk als theoretisch aantoonbaar te eng in hun analytisch kader.

Het voorliggende rapport doet suggesties om de MEV te vervangen door een ander rekenmodel, waarbij niet primair wordt uitgegaan van monetaire indicatoren, maar waarbij mens- en natuurwaarden centraal staan. De belangrijkste motivatie voor een aanpassing van het huidige model is de dwingende noodzakelijkheid om wereldwijde problemen als toenemende maatschappelijke ongelijkheid, de groeiende kloof tussen arm en rijk zowel binnen als tussen landen en de overexploitatie van de natuur en de onomkeerbare aantasting van ons leefmilieu grondig aan te pakken. Een model dat zich slechts baseert op geldstromen en monetaire indicatoren ontleemt niet alleen het zicht op deze problemen, maar geeft ook geen enkele stimulans om te werken aan effectieve oplossingen. Wat in de rekenmodellen niet aan het licht komt, bestaat immers niet.

De auteurs doen praktische voorstellen om de status en context van de Nederlandse economie in nieuwe termen te beschrijven en te analyseren. Analytische instrumenten en alternatieve indicatoren voor het incorporeren van welzijnsaspecten zijn er te over. Daarnaast bieden bijvoorbeeld de *Human Development Index* van de Verenigde Naties, de eerder genoemde ISEW en de Leefsituatie-index van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) uitstekende aangrijpingspunten om meer algemeen geïntegreerde beschrijvingen en analyses mogelijk te maken.

Het is van groot belang om te komen tot een model dat de Nederlandse economie integraal in het kader van de wereldeconomie plaatst. De wisselwerking tussen economische processen, mens en natuur zowel binnen Nederland als in de interactie met derde landen – met bijzondere aandacht voor ontwikkelingslanden – zullen in zo’n nieuw model centraal moeten staan.

Sociale en ecologische duurzaamheid, verantwoordelijkheid en wederkerigheid zijn daarbij de belangrijkste uitgangspunten voor de formulering van economisch beleid. Met een model dat op dergelijke waarden berust, wordt het bijdragen aan het welzijn van de samenleving en de natuur; aan rechtvaardigheid en solidariteit; en aan efficiëntie: eco-efficiëntie en mensefficiëntie, rechtstreeks geïncorporeerd in economische verkenningen. Het zoeken naar oplossingen voor de schadelijke

bijproducten van onze economische 'voortgang' kan dan niet langer – bewust dan wel onbewust – naar de zijlijn worden geschoven.

De auteurs stellen daarom voor om met behulp van de aanwezige kennis bij het CPB, het SCP en het Natuur- en Milieuplanbureau (NMP) zo spoedig mogelijk een eerste proeve van een dergelijk MEV+ model samen te stellen, dat recht doet aan de noodzaak alle externe kosten van onze economische activiteiten integraal mee te wegen in de modellen waarmee ons beleid wordt getoetst.

INLEIDING

Het Centraal Plan Bureau (CPB) heeft een grote invloed op de economische besluitvorming van de Nederlandse regering en het parlement. De Macro Economische Verkenning (MEV) van het CPB speelt een belangrijke rol bij het opstellen van de jaarlijkse nationale begroting. Het rapport biedt een bepalend en beperkend kader voor de begroting als geheel. Zo geeft het ramingen ten aanzien van de te verwachten belastingopbrengst en voor allerlei beleidsonderdelen als lonen en uitkeringen. Daarnaast gebruikt het CPB het kader van de MEV voor het doorrekenen van de effecten van de tegenbegrotingen van de oppositiepartijen.¹

Het CPB heeft echter een breder takenpakket dan het jaarlijks opstellen van een MEV en het doorrekenen van begrotingen. Het bureau adviseert en publiceert over een veelheid aan onderwerpen, van de aanschaf van nieuwe korvetten door het Ministerie van Defensie tot de vraag of natuur- en landschapswaarden zinvol in euro's kunnen worden uitgedrukt. De economiebeoefening van het CPB is dus niet zomaar en op eenduidige wijze samen te vatten. Het CPB houdt zich in elk geval niet alleen bezig met positieve (beschrijvende) economie, maar vanuit zijn adviserende rol eveneens met normatieve economische wetenschap.

Economie is geen exacte, maar een sociale wetenschap, die zich bezighoudt met de productie en verdeling van schaarse goederen en diensten. De economie houdt zich per definitie dan ook bezig met de inzet van productiemiddelen (de productiefactoren grond/natuur, arbeid en kapitaal) die immers zelf eveneens schaars zijn. De normatieve economie houdt zich bezig met advisering over een 'optimale verdeling' van deze schaarste.

Om hanteerbare theorieën en modellen te ontwikkelen om voorspellingen te kunnen doen over de mogelijke uitkomsten van verschillend economisch beleid (ten aanzien van de verdeling van de schaarste), wordt de werkelijkheid noodgedwongen zoveel mogelijk geabstraheerd. Al vanaf de (neo)klassieken worden bepaalde axioma's gehanteerd die ook nu nog aan de basis staan van de gebruikte theorieën en modellen. De werkelijkheid is echter oneindig veel complexer dan deze modellen doen voorkomen.

Zo wordt voor het gemak van de theorie aangenomen dat er op de meeste markten (voor goederen en diensten) volkomen concurrentie heerst en sprake is van vrije toetreding. In feite maken echter vaak enkele oligopolisten of zelfs monopolisten de dienst uit. Toetreding tot reeds bestaande markten is veelal slechts weggelegd voor ondernemers met reeds een aanzienlijk kapitaal op zak. Ook gaat

1 In 2005 waren er tegenbegrotingen van de ChristenUnie, GroenLinks, Lijst Pim Fortuyn, de Partij van de Arbeid, en de Socialistische Partij.

de theorie uit van de eindeloze beschikbaarheid van zogenaamde 'vrije goederen', terwijl we inmiddels lang en breed op de hoogte zijn van de 'schaarste' van schone lucht, water en andere mogelijk nog hier en daar 'gratis' aanwezige grondstoffen.

Het is inmiddels dwingend noodzakelijk om te komen tot ander economisch beleid. De huidige economische ontwikkeling bedreigt niet alleen grote delen van de wereldbevolking rechtstreeks in hun bestaan, maar ook indirect, doordat het voortbestaan van de aarde als leefbaar biotoop wordt aangetast. Wijdverbreide armoede, groeiende sociale ongelijkheid binnen en tussen landen, de overexploitatie van mens en natuur en de aantasting van de biosfeer: het zijn zaken waar niemand nog omheen kan.

De bestaande, door mensen gecreëerde structuren vormen samen met het neoliberale model dat ons economische handelen stuurt, niet alleen de oorzaak van veel sociale en economische problemen, maar leiden ook tot de verdieping ervan. Zij creëren onder meer de hinderpalen die een effectieve aanpak belemmeren.

In dit licht is het ook belangrijk om kritisch stil te staan bij de manier waarop het CPB economie bedrijft, en daarvoor alternatieven te ontwikkelen. De modellen die dit politiek gewichtige instituut momenteel hanteert, zijn te beperkt. De hierboven beschreven realiteiten worden er niet in geïncorporeerd.

Dit zijn enkele van de belangrijkste observaties die ten grondslag liggen aan het hier gepresenteerde initiatief om te komen tot een andere manier van economische verslaglegging. Uit praktische overwegingen concentreert dit advies zich vooral op de MEV. Dit is immers het meest beleidsrelevante rapport van het CPB op dit terrein. Uitgangspunt is een kritische beschouwing van de heersende economische rekenmethodes om van daaruit te komen tot meer realistische en meer omvattende rekenmodellen.

De eerste aanzetten voor het ontwikkelen van het hier gepresenteerde alternatieve rekenmodel zijn terug te voeren op het Nederlands Sociaal Forum 2004. Daar werden diverse papers met voorstellen tot alternatieve uitgangspunten gepresenteerd en bediscussieerd door wetenschappers, vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld en politici. Deze voorstellen zijn op de door het Netwerk Vóór de Verandering en het Solidariteitsfonds XminY georganiseerde Dag van Alternatieven 2005 nader uitgewerkt en besproken.²

Voor een overzicht van de kritiekpunten verwijzen de auteurs u graag naar hoofdstuk 1. Het voorstel voor een MEV+ op alternatieve grondslag wordt behandeld in hoofdstuk 2. Tenslotte wordt in hoofdstuk 3 kort ingegaan op de mogelijk te nemen stappen om de huidige MEV te vervangen door een MEV+.

2 De betreffende documenten zijn te vinden op www.globalalternatives.nl.

1 KRITIEK OP DE MACRO ECONOMISCHE VERKENNING

A Het begrip Bruto Binnenlands Product en verwante gehanteerde begrippen

Het Bruto Binnenlands Product (BBP) is een kernbegrip voor het CPB en staat ook centraal bij de analyse van de economische groei en bij de bepaling van de beleidsruimte van de regering. Aan dit begrip kleven beperkingen. Enkele voorbeelden:

Bij economie en economiebeoefening is (of zou moeten zijn) het uitgangspunt het optimaliseren van het welzijn van zoveel mogelijk mensen zonder roofofbouw te plegen op natuur en milieu en daarmee op de kansen van de toekomstige generaties. Juist op dat punt zijn er aanwijzingen dat de relatie tussen het BBP (of verwante begrippen als het BNI) en welzijn betrekkelijk is. Het onderzoek naar die relatie is al oud.³ In het jaarlijkse *Human Development Report* van de Verenigde Naties⁴ wordt als kernbegrip de *Human Development Index - HDI* gehanteerd, waarin naast het BBP per hoofd van de bevolking ook gegevens over onderwijs en gezondheid zijn verwerkt. Dan blijkt dat als rangordes van landen worden samengesteld op grond van BBP resp. HDI de lijstjes nogal verschillen. Dat is vanuit de praktijk van het dagelijks leven goed te begrijpen. Bijvoorbeeld het sterk toegenomen autoverkeer in Nederland (dat positief verschijnt in het BBP) leidt tot aantasting van de gezondheid van mensen (zit niet in het BBP). Of, ander voorbeeld, er is een relatie tussen het hogere inkomen van de Nederlanders (zit ook in het BBP) en de kans op hart- en vaatziekten (evenmin in het BBP terug te vinden). Anders gezegd, het gehanteerde begrip kan tegelijkertijd stijging en daling, vooruitgang en achteruitgang betekenen. Bovendien verschijnt de in deze voorbeelden extra noodzakelijke gezondheidszorg (dus meer medische dienstverlening en hulpmiddelen) als opbrengst in de statistieken (want “toegevoegde waarde”), en niet als kosten, bijvoorbeeld verlies aan menselijk kapi-

3 Zie o.a.: Chris Bertholet en Ben Evers: *Measuring socio-economic development: a pilot study*, Tilburg, 1965, Institute for Development Problems; Jan Drenowski: *The Level of Living Index*, Geneva, 1966, UNRISD; Irma Adelman en Cynthia Taft Morris: *Society, politics and economic development: a quantitative approach*. Baltimore, 1967, John Hopkins Press. Voor een uitgebreider overzicht van meer recente literatuur, zie: Jeroen E.J.M. van den Bergh: *BNP, weg ermee: Misleidende informatie schaadt de welvaart*, Amsterdam, 2005, VU. Zie ook: J.C.J.M. van den Bergh: *Bnp, weg ermee!* In: ESB 18-11-2005.

4 UNDP: *Human Development Report 2005 - Cultural Liberty in Today's Diverse World*. New York, 2005, Oxford University Press.

taal.⁵ Deze manier van rekenen draagt er toe bij dat (onbetaalde) kosten die worden afgewenteld op mensen of het milieu onzichtbaar blijven.⁶

Ook in andere zin moet getwijfeld worden aan het BBP, vanwege het begrip productie. Normaliter wordt daaronder verstaan: het voortbrengen van goederen en diensten. Maar in het gehanteerde BBP wordt nogal wat productie niet meegeteld. Bijvoorbeeld het vele onbetaalde maar toch noodzakelijke werk in huishoudens, mantelzorg en vrijwilligerswerk.⁷ Daarmee komt in plaats van overschatting het probleem van onderschatting boven. Dit probleem heeft verschillende kanten. Zo wordt miskend dat de samenleving mede draait dankzij deze onbetaalde arbeid. Zeker zo belangrijk is dat de beleidsvorming die mede op de MEV is gebaseerd implicaties heeft voor deze niet meegerekende productie, en met name voor de belasting van de mensen die het betreft⁸. Zo gaan analyses over de werkzame beroepsbevolking uit van een noodzaak van maximalisering van deelname aan de betaalde arbeidsmarkt. Evenwel moet die andere – onbetaalde – arbeid ook verricht worden. Wat hieruit duidelijk naar voren komt, is dat het gehanteerde begrip BBP zich, voor zover het de arbeidscomponent betreft, beperkt tot de “witte” betaalde arbeid: alleen daaraan zou “toegevoegde waarde” te ontleen zijn.

Een vergelijkbaar punt betreft de onderbetaalde arbeid. In zijn algemeenheid is het niet gemakkelijk aan te geven wanneer er sprake is van onderbetaling. *In abstracto* geldt daarvoor de maatstaf in hoeverre de werkenden en hun afhankelijkken zich voldoende kunnen reproduceren en ontwik-

5 “De la vache folle à l’Erika, de la tempête de décembre 1999 aux accidents de la route ou à l’explosion de l’usine AZF à Toulouse : toutes ces catastrophes sont des bénédictions pour notre produit intérieur brut ! Les centaines de milliards de francs qu’elles coûtent à la collectivité ne sont pas comptabilisées comme des destructions, mais comme des créations de richesse : dès lors qu’il faut payer des garagistes pour réparer les voitures endommagées, des cimentiers pour brûler les farines animales ou des médecins pour soigner les victimes de la pollution, des valeurs ajoutées monétaires sont enregistrées dans les comptes. Ce qui contribue à gonfler le PIB”. Citaat van Merlant en Viveret aangehaald door Anne Plasman: *Calcul des indicateurs de richesse économique et de solidarité en Belgique - Rapport final* (Brussel, 2004, Fondation por la Solidarité) pag. 20.

6 Bedrijfseconomen zijn gewend om te rekenen met afwenteling van zogenaamde ‘externalities’. Zo wordt het bijvoorbeeld economisch rationeel beschouwd dat een onderneming een boete voor het dumpen van vervuild slib verkiest boven investeringen in het verantwoord afvoeren van dezelfde vervuiling, zolang de boete minder kost. Macro-economisch komt afwenteling echter niet tot uitdrukking zolang er geen prijs aan wordt toegekend, of als de prijs ervoor in het buitenland wordt betaald. (Het uitgangspunt van internationale beleidsconcurrentie.)

7 In: *Een onderzoek naar de integratie van onbetaalde arbeid in macro-economische concepten en modellen* (Den Haag, 1995, Emanciepatieraad) berekenen J. Plantinga en M.J. Sloep dat de onbetaalde arbeid, gemeten in arbeidsjaren, 1,5 keer zo veel is als de “formele arbeid”.

8 Zie o.a. Theo Beckers: *De hyperactieve samenleving: op zoek naar de verloren tijd*. Tilburg, 2004, Universiteit van Tilburg, Departement Vrijtijdswetenschappen / Telos.

kelen binnen de context van de aan hen gestelde maatschappelijke eisen. Het is gemakkelijker aan te wijzen wie overbetaald worden (bijvoorbeeld de “topinkomens”) dan onderbetaald. Dat neemt niet weg dat er ook in Nederland groepen mensen zijn die met onderbetaling te maken hebben. Bijvoorbeeld de vele boerengezinnen waar sprake is van grote armoede omdat hun producten te weinig geld opbrengen. En de in loondienst werkende *working poor*⁹ waaronder veel “illegale” arbeiders¹⁰. De door hen voortgebrachte arbeid wordt meegenomen in het BBP maar hun bijdrage wordt feitelijk verkeerd gewaardeerd. Dit geldt overigens ook voor veel mensen uit de (lagere) middenklassen waaraan te zware eisen worden gesteld als gevolg van arbeidsintensivering.

Het regeringsbeleid heeft gevolgen voor het milieu. De door de regering en het CPB bevorderde economische groei leidt tot een toenemende uitstoot van gasen en ander afval, tot uitputting van voorraden, en tot andere aantastingen van de leefomgeving en het milieu. Die milieuschade is aanwijsbaar, het RIVM rapporteert daarover¹¹. Die milieukosten zijn echter slechts zeer gedeeltelijk terug te vinden in de berekening van het BBP.

Ook in een ander opzicht wordt er “gekleurd” gerekend. In de MEV wordt veel belang gehecht aan de (“te”) hoge arbeidsinkomensquote. De kleuring zit erin dat de totale loonkosten worden meegerekend, dus ook dat (grote) bestanddeel van het loon dat dient tot reproductie van de werkenden en hun afhankelijken, en dat dus eigenlijk als “afschrijvingskosten” aangemerkt zou moeten worden. Met de “afschrijvingen” van natuur en milieu wordt evenmin rekening gehouden. Bij de berekening van de kapitaalsinkomensquote wordt wel rekening gehouden met de afschrijvingen.

Deze manier van rekenen heeft te maken met het type marktdenken dat aan de door het CPB gehanteerde methodologie ten grondslag ligt. Slechts dát telt waarvoor met (wit) geld betaald wordt. En een op de markt tot stand gekomen prijs, of het nu om arbeid gaat of om producten, wordt geacht de waarde daarvan aan te geven. Dat is een betwistbare gedachtegang. Betwistbaar niet alleen omdat het een onderschatting van de bijdragen van grote groepen mensen betreft, waaronder de onbetaalde en onderbetaalde arbeid, en omdat allerlei kosten niet zijn meegerekend.

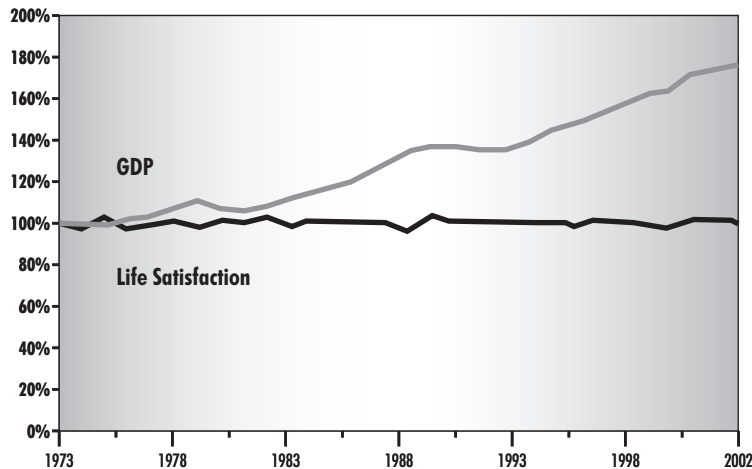
9 *Working poor are individuals who spent at least 27 weeks in the labor force (working or looking for work), but whose incomes fell below the official poverty level. Definitie van het VS ministerie van Arbeid. Zie: <http://www.bls.gov/cps/cpswp2000.htm>. Het begrip wordt ook gebruikt bij discussies over armoede in Nederland.*

10 Zie bijvoorbeeld: Ahmed Benseddik en Marijke Bijl: *Onzichtbaar achter glas; onderzoek naar de bijdrage van illegalen in de glastuinbouw van het Westland*. Den Haag, 2005, Okia

11 RIVM: *Valuing the benefits of environmental policy: The Netherlands*. Bilthoven, 2001, RIVM. Dit rapport schatte de milieuschade in Nederland in 2000 op 40 miljard gulden. Deze schade vindt men niet terug bij de berekening van het BBP. Het aandeel in het BBP van de jaarlijkse kosten van genomen milieumaatregelen is volgens het RIVM van 1990 tot 2003 gestegen van 1,7 % naar 2,8 %.

Betwistbaar ook omdat het kan betekenen dat de waarde van producten volledig bepaald wordt door de prijs die in geld uitgedrukt daarvoor betaald wordt. Maar, het voorbeeld is historisch, is lucht waardeloos omdat het (nog!) geen prijs heeft? Is een "asobak" van grote waarde omdat daarvoor veel geld betaald wordt? De op de markt tot stand gekomen prijzen zijn discutabele uitdrukkingen van wat werkelijk van waarde of waardeloos is. Zij zijn op hun best uitdrukking van de relatieve schaarste van artikelen die verhandeld worden.

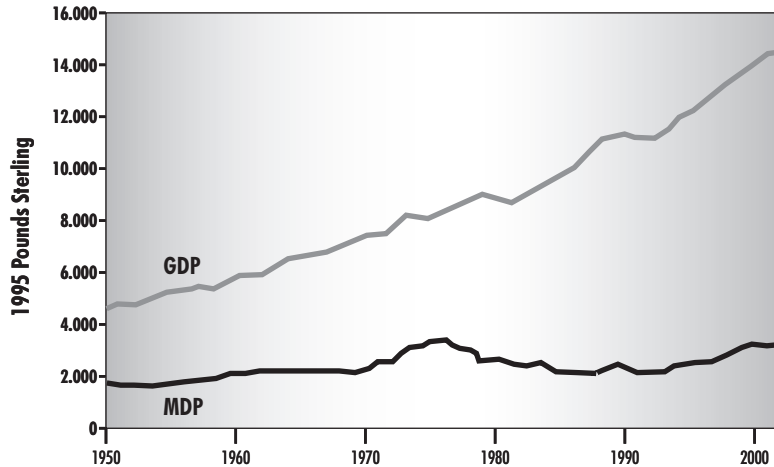
Met het gehanteerde begrip van BBP wordt een verkeerd beeld van de werkelijkheid verschaft. De welvaart zoals die formeel wordt uitgedrukt in het BBP is in feite lager, de kosten van onze levensstijl zijn duidelijk hoger dan in rekening gebracht. En als er groeicijfers genoteerd kunnen worden, dan wordt door het CPB op een vrij traditionele manier gekeken naar een "vast" lijstje van verklarende factoren. Echter, het is zeer aannemelijk dat de door het CPB veronderstelde "groei" voor een belangrijk deel verklaard kan worden uit allerlei onbetaalde of onderbetaalde sociale en ecologische rekeningen. Interessant zijn in dit verband bevindingen van onderzoek naar de relatie tussen het BBP en andere welzijnsmaatstaven. Zo constateert de *New Economics Foundation* in het Verenigd Koninkrijk een groeiende kloof tussen het BBP en de tevredenheid van de bevolking over hun welzijn (zie onderstaande grafiek).¹²

De NEF heeft ook een vergelijking gemaakt tussen de ontwikkeling van het BBP en wat men de

12 Ontleend aan *A well-being manifesto for a flourishing society*. London, 2004, NEF, pag. 5. Vergelijk ook: Ruut Veenhoven en Denise Timmermans: *Welvaart en geluk*. In: ESB 28 augustus 1998, pag. 628-631.

Measure of Domestic Progress (MDP) noemt, en waarin ook de sociale en milieukosten van de economische groei zijn verdisconteerd.¹³ Dat levert de volgende figuur op:

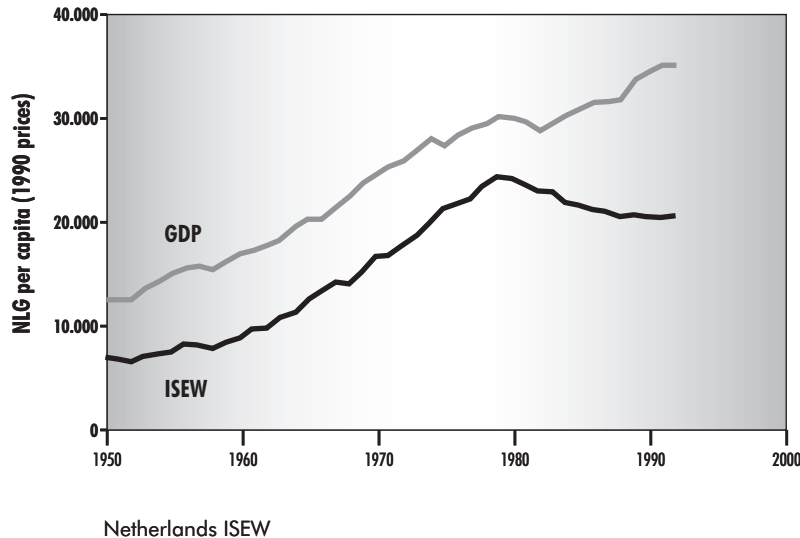

MDP versus GDP in the UK: 1950-2002

Een vergelijkbare herberekening is ontwikkeld met behulp van de *Index of Sustainable Welfare (ISEW)*, ontwikkeld door o.a. *Friends of the Earth*. In deze index wordt eveneens rekening gehouden met een breed scala van sociale en ecologische kosten. Voor Nederland leidt dat tot de volgende grafiek¹⁴:

¹³ Zie: *Chasing progress – Beyond measuring economic growth*. London, 2004, NEF, pag. 2.

¹⁴ http://www.foe.co.uk/campaigns/sustainable_development/progress/international.html

Berekeningen door het Instituut voor Milieuvraagstukken (IVM) van het *Sustainable National Income* (NSI) laten zien dat in 2000 het “duurzaam nationaal inkomen” van Nederland 25 tot 48 % lager is dan het officiële netto nationaal inkomen.¹⁵ Vergelijkbare berekeningen worden gepresenteerd door Jean Gadrey.¹⁶ En bij de berekening van de *human development index* gaat het UNDP uit van een in welzijnstermen afnemende meeropbrengst van de groei van het BBP per hoofd van de bevolking.¹⁷

15 Zie: Hofkes, Marjan, en Reyer Gerlach en Vincent Linderhof: *Sustainable National Income: A trend analysis for the Netherlands for 1990-2000*. Amsterdam, VU/IVM, 2004 pag. 13. De verschillen in percentages vloeien voort uit verschillen in gehanteerde berekeningswijzen.

16 Zie: Gadrey, Jean: *What's wrong with GDP and growth? The need for alternative indicators*. In: Edward Fullbrook, ed.: *A guide to what's wrong with economics* (London, 2004, Anthem Press) pag. 262 e.v.

17 Zie UNDP, a.w., pag. 251 e.v..

B Het groeidenken

De MEV en het regeringsbeleid stellen de noodzaak van economische groei voorop. “Groei moet” is het devies.¹⁸ Daaruit volgen allerlei deelasen zoals over de invloed van de wereldeconomie op het BBP in Nederland, het Nederlandse concurrentievermogen, de noodzaak tot loonmatiging, en zo meer.

Al eerder is ook in Nederland kritiek geuit op de overheersing van het groeidenken. Zie bijvoorbeeld Bob Goudzwaard en Harrie de Lange¹⁹, en ook Willem Hoogendijk²⁰ en Wouter van Dieren c.s.²¹. Evenwel worden deze en andere critici van het groeidenken stelselmatig genegeerd. Toch moet dat denken om verschillende redenen opnieuw ter discussie komen.

Allereerst vanwege het betwistbare feitenmateriaal (zie de vorige paragraaf). Eigenlijk weten wij op grond van het in de MEV aangedragen materiaal nauwelijks hoe wij er voor staan. Veel van de geconstateerde of bepleite groei betekent feitelijk een achteruitgang, vanwege alleen al de niet meegerekende milieuschade. En zoals gezegd, zijn de gehanteerde waarderingen (prijzen) discutabel. Er zijn goede gronden om te betwisten dat gedurende het laatste decennium van enige welvaartsgroei sprake is geweest, laat staan van groei van het welzijn. Als men door een andere economische bril kijkt²² dan die van het CPB, mag men gevoeglijk aannemen dat er al sinds eind jaren zeventig sprake is van recessie.

Een tweede reden is die van de overbelasting. Er is sprake van een toenemende overbelasting van de biologische capaciteit van de aarde. Het *Living Planet Report 2004*²³ constateert dat die overbelasting nu al zo'n 20 % is. De gemiddelde ecologische voetafdruk van de Nederlanders is het dubbele van wat als wereldgemiddelde beschikbaar is. In onze eigen fysieke omgeving zijn de aanwijzingen van die overbelasting zichtbaar: uitputting van visgronden, dreigende schaarste aan fossiele brandstoffen, toenemende schaarste aan schone lucht, stilte, ruimte, en zo meer. En ook mensen raken overbelast. Dit is een onontkoombare werkelijkheid met ernstige economische gevolgen, die dreigt te leiden tot verdere ontwrichting van de economie.

18 “Voortbouwend ... op het programma van hervormingen van de economische structuur heeft het kabinet in juli 2004 de notitie ‘Kiezen voor groei’ gepresenteerd. Centraal in deze notitie staat de uitdaging om het groeivermogen van de Nederlandse economie verder te versterken”. Minister Brinkhorst in *Macro Economische verkenning 2005* pag. 10.

19 *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig : wissels omzetten in de economie*. Baarn, 1986, Ten Have.

20 *The economic revolution: towards a sustainable future by freeing the economy from maney-making*. Utrecht, 1991, Van Arkel.

21 Wouter van Dieren (red.): *De natuur telt ook mee. Naar een duurzaam nationaal inkomen*. Utrecht, 1995, HetSpectrum.

22 Zie bijvoorbeeld de ISEW grafiek op de vorige pagina.

23 *WWF: Living Planet Report 2004*. Gland, 2004, World Wildlife Fund International.

De gevolgen van de Nederlandse overconsumptie en –productie voor mensen en milieu elders in de wereld dwingen eveneens het groeidenken ter discussie te stellen. Hierop wordt onder C teruggekomen.

Wie in Nederland heeft nu echt profijt van de groei van de consumptie en van het vele betaalde werk? De redeneringen zijn bekend: wat voegt nog meer voedsel toe aan ons welzijn? Wat is de zin van nog meer en grotere auto's? Hoe dikwijls verzuchten mensen niet dat zij voorkeur hebben voor meer vrije tijd en voor zorg en aandacht voor elkaar en de natuur? Uit een enquête van het RIVM "blijkt onder andere dat nog geen 10% van de Nederlanders zich kan vinden in een prestatie-maatschappij, met verdere globalisering, individualisering en deregulering. Veruit de meerderheid van de bevolking ziet liever een maatschappij waarin solidariteit en aandacht voor de directe omgeving behouden blijven."²⁴ En uit ander maatschappelijk onderzoek komt naar voren: "De bevolking is eensgezind als het gaat om gewenste veranderingen van de samenleving. De samenleving moet volgens de meeste mensen meer solidair en bescheiden en minder materialistisch en behoudend worden dan vandaag. Een meerderheid van de bevolking verkiest een lagere druk op het milieu en een grotere inkomenszekerheid boven hogere welvaartsgroei en lagere werkloosheid. Daar staat tegenover dat een meerderheid grotere inkomensverschillen en een verlies aan Nederlandse identiteit wel wil accepteren wanneer dit helpt de welvaartsgroei te verhogen en de werkloosheid te verlagen. Wanneer gevraagd wordt soortgelijke afwegingen te maken in een keuze tussen vier toekomstbeelden, gebaseerd op de sociaal-economische 'Vergezichten' van het CPB, dan blijkt de bevolking te kiezen voor de scenario's waarin de welvaartsgroeiverwachting voor de komende 35 jaar lager is dan de welvaartsgroei die Nederland in de afgelopen 35 jaar heeft gekend."²⁵

²⁴ Zie: *Kwaliteit en Toekomst; verkenning van duurzaamheid*. Bilthoven, 2004, RIVM.

²⁵ Uit: *21 Minuten.nl* (www.21minuten.nl) pag. 6.

C De mondiale context

Nederland is een van een meest open economieën ter wereld. Dat komt op allerlei manieren tot uitdrukking, bijvoorbeeld via de deelname aan de wereldhandel, de internationale investeringen over en weer, internationale beleggingen, de relaties tussen beurskoersen, valutaschommelingen, multinationals en wereldwijde intraconcernhandel, arbeidsmigratie, en zo meer. Men kan zich afvragen in hoeverre er nog sprake is van een Nederlandse economie als aparte entiteit. Cijfermatig is het mogelijk om die entiteit te onderscheiden van andere “nationale” entiteiten. In feite echter is Nederland in verregaande mate gemonialiseerd, in reële termen is Nederland hooguit een “provincie” van Europa. Dat maakt een analyse van de Nederlandse economie en ook de waarde van het gehanteerde begrip BBP van tamelijk betrekkelijke betekenis. Met die internationale context wordt in de MEV rekening gehouden, maar dan wel op een specifieke manier.

Zo wordt aan de hand van een vrij traditioneel lijstje van factoren gekeken naar de invloed van de wereldeconomie op de Nederlandse economie. Bijvoorbeeld: de economie in de VS en Japan trekt aan en dat geeft Nederland betere vooruitzichten. Dat is op zich niet onverstandig.

Het omgekeerde gebeurt echter niet. Er wordt bijvoorbeeld niet nagegaan wat de invloed is van Nederlands beleid op ontwikkelingen elders in de wereld. Zo sleept het kabinet Balkenende Nederland mee in bepaalde specifieke vormen van internationale concurrentie om het gunstigste vestigingsklimaat voor multinationale ondernemingen. Hierbij moet men denken aan beleid dat inzet op verlaging van de arbeidskosten of van de vennootschapsbelasting. Maar ook andere landen gaan natuurlijk mee in deze internationale concurrentie.²⁶ Daarover loopt op dit moment een discussie waarbij o.a. het argument gehoord wordt dat er concurrentie is op verschillende niveaus. Zo zou Nederland als het gaat om arbeidskosten vooral concurreren met andere landen in de “duurdere, hoogontwikkelde segmenten”. Al zou dat zo zijn, dan nog valt niet uit te sluiten dat concurrentie “tot de bodem” zal volgen. België heeft al aangekondigd dat als Nederland de vennootschapsbelasting nog verder gaat verlagen, men wel moet volgen. In de Lissabon-agenda van de EU staat de verbetering van de concurrentiepositie van Europa centraal, waarmee met name bedoeld wordt op de concurrentie in de hogere segmenten. Maar wat betekent dit dan voor mens en milieu in bijvoorbeeld de VS, Japan en andere opkomende kenniseconomieën? Daar is niets over te vinden.

Het segmentenargument is betrekkelijk. Veel mensen werkend in sectoren die te maken hebben met concurrentie met “goedkope” landen hebben ervaren of ervaren op dit moment de gevolgen

26 In de 30 rijkste landen is sprake van een daling van de vennootschapsbelasting. Trouwens, ook van de belasting op de hoge persoonlijke inkomens. Zie ILO: *A fair globalization – Creating opportunities for all*, (Geneva, 2004, ILO), pag. 39-40.

van ook die concurrentie. Er zijn al aardig wat bedrijfstukken uit Nederland verdwenen. En wat op dit moment *outsourcing* wordt genoemd is niet anders dan de verheving van de concurrentie op (onder meer) arbeidsvoorwaarden. In feite is Nederland – althans regering en grootbedrijven – een van de meest enthousiaste deelnemers aan het internationale concurrentiespel. De implicaties daarvan voor mens en milieu elders in de wereld worden in de MEV niet in kaart gebracht, laat staan dat er afwegingen gemaakt worden. Maar stel dat Nederland – bijvoorbeeld door verlaging van de vennootschapsbelasting – bedrijven over de streep kan trekken om in Nederland te (blijven) investeren en daarmee hier werkgelegenheid te behouden, wat is dat dan meer dan het vullen van gaten hier met gaten (werkloosheid) elders in de wereld? Wat lost het op als transnationale ondernemingen vanwege de belastingvoordelen hun hoofdkantoor vestigen in Nederland waardoor ontwikkelingslanden belastingopbrengsten mislopen?

In de MEV wordt kortom niet op een systematische manier gekeken naar de mondiale repercussies van Nederlands beleid. Dat staat op zijn minst haaks op passages die in iedere jaarlijkse Troonrede staan over mondiale verantwoordelijkheid. Men zou daarbij misschien willen aantekenen dat de invloed van Nederland beperkt is, omdat het een betrekkelijk klein land is. Maar onderschat de omvang van de Nederlandse economie niet. Nederland behoort, gemeten aan het BBP per hoofd van de bevolking, tot de rijkste landen. In BBP gemeten is de Nederlandse economie groter dan die van de Russische Federatie – nota bene een G8-lid.²⁷. En al zou die invloed betrekkelijk zijn, dan ontslaat dat de regering niet van de plicht ook de andere kant van de mondiale medailles in zijn overwegingen te betrekken. Dus niet alleen te kijken naar de invloeden van de wereldeconomie op Nederland, maar omgekeerd ook naar die van Nederland op de wereld. Het CPB kan daar de gegevens en analyses voor leveren. En de regering zou kunnen stimuleren om in EU verband te bevorderen dat Europa als geheel de repercussies over en weer in kaart gaat brengen en meewegen.

Tot die verbanden en repercussies behoren zeker ook die met ontwikkelingslanden. Wat dat aangaat is dringend geboden op een nieuwe manier te gaan kijken naar invloeden over en weer. Zo is er het (verdrongen) probleem van de “omgekeerde ontwikkelingshulp”. Daarmee wordt bedoeld op de overdrachten die feitelijk plaatsvinden vanuit ontwikkelingslanden. Ten eerste doelen we dan op de terugstromen in de vorm van winsten, en rentebetalingen en aflossingen, vergeleken met heenstromen in de vorm van investeringen, leningen en giften. Het totaal van terugstromen is hoger dan dat van de heenstromen. Daarnaast zijn er de verliezen van de ontwikkelingslanden vanwege de

27 Zie *Human Development Report 2004*, pag. 188-189.

verslechtering van de ruilvoet. Die verliezen bedragen een veelvoud van de ontwikkelingshulp.²⁸ En dan zijn andere verliezen niet eens meegenomen, zoals de kapitaalvlucht, of de *tax-evasion*²⁹.

Een vergelijkbare problematiek, die overigens voor een deel die van de omgekeerde ontwikkelingshulp overlapt, is die van de onbetaalde sociale en milieukosten van de ontwikkelingslanden, die het gevolg zijn van hun deelname aan de wereldeconomie. Neem bijvoorbeeld de milieuschade van de grootschalige productie in Brazilië en Argentinië van gemodificeerde soja, onderdeel van de zogenoemde ‘groene revolutie’. Daardoor worden grote natuurgebieden aangetast, gaat de biodiversiteit versneld achteruit, worden rivieren vergiftigd, krijgen inheemse volkeren – aangewezen als zij zijn op het vervuilde rivierwater – allerlei gezondheidsklachten en bovendien wordt hun leefgebied steeds meer beperkt, worden kleine boerengezinnen van hun grond verdreven waardoor zij moeten proberen te overleven in de *favelas* of de *barrios* in de steden, en zo meer. Of andere vormen van economische relaties, zoals bijvoorbeeld het toerisme³⁰. In de MEV worden deze en ook andere verbanden niet zichtbaar gemaakt. Dit zijn ernstige problematieken die wèl aandacht krijgen bij campagnes voor eerlijke handel, duurzaam toerisme, bestrijding van kinderarbeid, en schuldkwijtschelding. Nader onderzoek zou kunnen bevestigen dat de veronderstelde economische “groei” van Nederland niet alleen door onbetaalde sociale en economische rekeningen in Nederland c.q. Europa mogelijk wordt gemaakt, maar ook door vergelijkbare onbetaalde rekeningen voortvloeiend uit de relaties met ontwikkelingslanden. Deze omissies illustreren het traditionele karakter van de analyses van het CPB.

En daarbij blijkt dat het CPB aanhanger is van de neoliberale uitleg van de theorie van Ricardo betreffende de comparatieve kostenvoordelen. Op pagina 80 wordt in de MEV 2005 het onderwerp “Concurrentie met lagelonenlanden?” besproken. Daarin wordt ingegaan op de kosten en opbrengsten op korte termijn van het verdwijnen van werkgelegenheid naar genoemde landen. Wat de lan-

28 In de periode 1980 -2001 is de schuldenlast van ontwikkelingslanden meer dan verdrievoudigd. Tegelijkertijd hebben deze landen ruim 200 miljard US dollar meer betaald aan rente en aflossingen dan dat zij aan leningen ontvingen. De buitenlandse particuliere investeringen in ontwikkelingslanden zijn in de periode 1980 - 2003 met bijna 200 miljard US dollar meer dan gecompenseerd door de winstafvloeiingen uit die landen. Bovendien moeten ontwikkelingslanden relatief steeds meer betalen voor wat zij invoeren, terwijl ze steeds minder ontvangen voor hun exporten. Deze verslechtering van de ruilvoet van ontwikkelingslanden leidt in de jaren 1980 – 2002 tot verliezen van ruim 3,6 duizend miljard US dollar. Zie ook: Lou Keune: *Development Cooperation: A Hindrance for Self-Sustainable Development*, in: *Tailoring Biotechnologies*, volume 1, issue 2, winter 2005-2006.

29 Christian Aid: *The shirt off their backs: How tax policies fleece the poor*. London, 2005, Christian Aid

30 Zie o.a. Heidi Dahles en Lou Keune (ed.): *Tourism Development and Local Participation in Latin America* (New York, 2002, Cognizant), diverse plaatsen. Op het “medisch toerisme” naar ontwikkelingslanden en de gevolgen daarvan voor de gezondheidszorg in de betreffende ontwikkelingslanden heeft WEMOS kritiek geleverd in *HP / De Tijd* van 25 februari 2005.

gere termijn aangaat wordt de stelling verdedigd “dat iedereen beter af (is) als landen zich toeleggen op het maken van goederen en diensten waar zij relatief het beste in zijn ofwel een comparatief voordeel in hebben”. Daarmee schaart het CPB zich bij de voorstanders van de verdere liberalisering van de wereldeconomie. Het is juist deze visie en het daaruit voortvloeiende beleid van Nederland en van mondiale organisaties als IMF, Wereldbank, WTO en EU waar wereldwijd zoveel mensen zich tegen verzetten. Recente empirische studies³¹ ondersteunen het argument dat handelsliberalisering averechts kan werken. Het zou het CPB sieren als zij ook eens systematisch de theoretische en historische kritiek over dit onderwerp zou onderzoeken,³² en eveneens de vele beschrijvingen van de dramatische structurele uitwerkingen van dat beleid in vele landen, zoals in Mexico³³ en in Afrika³⁴.

31 Frank Ackerman: *The Shrinking Gains from Trade: A Critical Assessment of Doha Round Projections*. Medford, October 2005, Tufts University, Global Development and Environment Institute, working paper 05-01; Egor Kraev: *Estimating GDP Effects of Trade Liberalisation for Developing Countries*, London, 2005, Christian Aid; Halit Yanikkaya: *Trade openness and economic growth*, in *Journal of Development Economics*, Volume 72, October 2003, pages 57-89.

32 Zie bijvoorbeeld Robert Went: *Essays on globalization : a journey to a possibly new stage of capitalism*. Amsterdam, 2001, Universiteit van Amsterdam (proefschrift). Ha-Joon Chang: *What is wrong with the ‘Official History of Capitalism’? With special reference to the debates on globalisation and economic development*. In: Edward Fullbrook, ed.: *A guide to what’s wrong with economics* (London, 2004, Anthem Press) pag. 279 e.v.; Theo van de Klundert: *Vormen van kapitalisme: markten, instituties, macht*. Utrecht, 2005, Lemma.

33 Zie bijvoorbeeld Bertram Zagema: *Casino Mexico: winnaars en verliezers van de globalisering*. Rotterdam, 2003, Lemniscaat.

34 *The economics of failure – The real costs of ‘free’ trade for poor countries*. London, 2005, Christian Aid.

2 NAAR EEN DUURZAME EN SOLIDAIRE MEV+

A Vooraf

Het ontwerpen van een sociaal en ecologisch duurzame *Macro Economische Verkenning* (MEV+ genoemd) leidt tot vragen die niet gemakkelijk zijn te beantwoorden. De belangrijkste daarvan heeft te maken met de kern van het gehanteerde economisch paradigma. Wat wordt tot “economie” gerekend? De relevantie van deze vraag kan geïllustreerd worden met het volgende voorbeeld. In het publieke debat over duurzaamheid wordt meestal een onderscheid gemaakt tussen “economie” en “milieu”. Dat vergemakkelijkt dan ook stellingnamen als “vanuit economisch oogpunt gezien is economische groei voorwaarde voor aanpak van milieuproblemen”³⁵. In het voorgaande hoofdstuk hebben wij laten zien dat het gehanteerde begrip BBP ernstige beperkingen inhoudt, in feite een verkeerd beeld geeft van de samenleving, omdat o.a. allerlei milieuverliezen in die benaderingswijze geen prijs krijgen en dus niet worden meegerekend. Een alternatieve benaderingswijze waarbij milieu ook in analytische zin tot het hart van de economie wordt gerekend, betekent in feite dat de kern van de heersende economiebeoefening ter discussie wordt gesteld. En dat is een verregaande consequentie.

In het nu volgende wordt ten principale gekozen voor een andere benaderingswijze. Daarbij wordt een “breed” begrip van economie gehanteerd, dus omvattende alle mens- en natuurwaarden en alle handelingen die tot productie en distributie leiden. Mens- en natuurwaarden staan daarbij voorop, en niet de monetaire waarden zoals die in de traditionele economische modellen worden gehanteerd.

Nu zijn er zeker als het gaat om het ontwerpen van indicatoren alternatief voor het BNP verschillende voorstellen in omloop. In het voorgaande zijn diverse daarvan al genoemd: de ISEW, de MDP, de HDI en de SNI. In Nederland is veel werk op dit gebied verricht door Hueting.³⁶ Andere bijdragen op dit gebied zijn het *System of Economic and Social Accounting Matrices* (SESAME)³⁷ en de *National*

35 Of omgekeerd: “Milieubescherming gaat ten koste van de economie”.

36 R. Hueting: *Correctie van het nationaal inkomen voor milieuverlies: een praktische oplossing voor een theoretisch probleem*. Den Haag, 1990, SDU.

37 Zie bijvoorbeeld: Brigit Kazemier c.s.: *Measuring Well-being with an Integrated System of Economic and Social Accounts – An Application of the SESAME Approach to the Netherlands*. Voorburg/Heerlen, 1999, CBS.

*Accounting Matrix including Environmental Accounts (NAMEA)*³⁸. Interessant is ook de *Betaalde/ Onbetaalde Arbeid index (BOA-index)* ontwikkeld door Thera van Osch.³⁹ Waarschijnlijk is de ISEW als vervanger van het BBP het meest geschikt. In deze index worden de volgende hoofdcategorieën meegenomen⁴⁰:

INDEX OF SUSTAINABLE WELFARE (ISEW)

ISEW=	PERSONAL CONSUMPTION
	+
	NON-MARKETED LABOUR SERVICES
	+
	WELFARE PRODUCING PUBLIC SERVICES
	+
	NET CAPITAL
	-
	PERSONAL COSTS OF CONSUMPTION
	-
	POLLUTION AND ENVIRONMENTAL DAMAGE
	-
	DEPRECIATIO OF NATURAL CAPITAL

Deze voorstellen hebben gemeen dat zij uitdrukking zijn van een correctieve benadering waarbij met behulp van onder meer marktprijzen een betere indicator wordt ontwikkeld. Dat is op zich een legitieme aanpak die ook tot verrijkte inzichten leidt. Evenwel blijft daarbij de belangrijke beperking dat uiteindelijk in monetaire termen wordt gewerkt. In ons voorstel echter gaat het ten principale om een fundamenteel andere, transformatieve manier van economisch denken en handelen. Ten princi-

38 Mark de Haan and Peter Kee: Accounting for Sustainable Development: the NAMEA-based Approach. Voorburg/Heerlen, 2005, CBS.

39 "Er wordt een betaalde-onbetaalde arbeidsindex (*BOA-Index*) opgenomen in het economisch model, die de verhouding aangeeft tussen het arbeidsvolume dat betaald en dat onbetaald wordt verricht. Momenteel is 43% van het arbeidsvolume betaald, en 57% onbetaald. De gemiddelde BOA-Index op landelijk niveau wordt vergeleken met de individuele BOA-Index van mannen en vrouwen en gerelateerd aan hun persoonsgebonden inkomen. Mensen die een onevenredig groot deel van de onbetaalde arbeid op zich nemen krijgen hiervoor in het nieuwe macro-economische beleid een fiscale tegemoetkoming, zoals een zorgtoelage." Zie Thera van Osch: *Financiën en Economische zaken*. Paper gepresenteerd op de NSF Ronde Tafel over het Centraal PlanBureau 27 november 2004. Vindplaats: www.globalalternatives.nl.

40 Bron: www.davidhumeinstitute.com.

pale wordt voorgesteld economisch beleid te ontwikkelen op grond van primair de reële behoeften en mogelijkheden van mens en natuur. In beleidsanalyses moeten mens- en natuurwaarden voorop staan, niet geld. Secundair wordt bij deze transformatieve aanpak ook gebruik gemaakt van correctieve indicatoren inclusief de monetaire weergaven daarvan.

Aan deze transformatieve aanpak zijn beperkingen verbonden. De belangrijkste zijn de volgende:

1. Er is nog geen volledige duidelijkheid over alle te hanteren categorieën. Dat geldt met name voor “synthetische” indicatoren⁴¹ die uitdrukking zijn van de kwaliteit en kwantiteit van een breed scala aan factoren, die bepalend zijn voor sociaal en ecologisch welzijn. Dat wil niet zeggen dat er niets is. Integendeel, met indicatoren als de *human development index*, de leefsituatie index⁴², en de ecologische voetafdruk zijn flinke sprongen voorwaarts gedaan. Maar, nogmaals, nog vollediger synthetische indicatoren die alle mens- en natuurwaarden⁴³ omvatten zijn er nog niet. Dat is geen reden om niet te werken aan een alternatieve MEV. Want voor heel veel waarden zijn wel meetinstrumenten beschikbaar die een goed inzicht kunnen geven in het reilen en zeilen van mens en milieu⁴⁴.
2. Een alternatieve benadering kan niet geheel zonder gebruikmaking van de instrumenten van de heersende economiebeoefening. Neem bijvoorbeeld de *human development index*. Bij de berekening daarvan gaat het UNDP uit van o.a. het BBP per hoofd van de bevolking. Dat gegeven wordt daarbij wel gecorrigeerd⁴⁵, maar dat neemt niet weg dat daarmee een deel van het heersende economische instrumentarium wordt gebruikt. Datzelfde zien wij bij de berekening door het IVM van het duurzaam nationaal inkomen. Daarbij worden prijscategorieën gebruikt die voortkomen uit dezelfde economiebeoefening. Men kan dat betreuren, maar het zij zo. In ieder geval wordt met het duurzaam nationaal inkomen een beter beeld gegeven van hoe wij er voor staan dan met de standaard analyses zoals door de MEV wordt gepretendeerd.

Bij een brede en transformatieve economische benadering is van groot belang welke principiële keuze wordt gemaakt t.a.v. de te hanteren hoofdcategorieën. Zoals gezegd zijn die in het nu volgende voorstel: menswaarden en natuurwaarden. Daarbij wordt uitgegaan van de eigen intrinsieke waarde van zowel de mens als de natuur.

41 Term ontleend aan Gadrey, a.w. pag. 268.

42 Zie SCP: *Sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag, 2005, SCP.

43 Termen gehanteerd in: *Vóór de Verandering – Alternatieven voor het Neo-liberalisme*. Amsterdam, 2001, XminY, hoofdstuk 3.

44 Zie ook Plasman, a.w., pag. 34 e.v..

45 Zie voetnoot 17.

Op dit punt zijn ook andere benaderingswijzen mogelijk. Bijvoorbeeld dat natuur en milieu primair worden opgevat als ten dienste van de mens⁴⁶. Dat kan dan ook leiden tot een andere indeling in hoofdcategorieën. Bijvoorbeeld de indeling zoals Anne Plasman die heeft ontwikkeld (zie het volgende schema):⁴⁷

Classification des concepts de qualité de vie et de société

Niveau individuel	Qualité de vie Condition de vie (facteurs objectifs) Bien-être (facteurs subjectifs)
Niveau sociétal	Qualité de la société Durabilité Préservation du capital humain et naturel Cohésion sociale Diminution des disparités, des inégalités et de l'exclusion Renforcement des liens

In de nu volgende paragraaf worden twee lijnen van een alternatieve benadering besproken: welke basisconcepten worden gehanteerd bij de MEV+; en op welke schaal worden de beschrijvingen en analyses gepresenteerd. Vervolgens wordt een mogelijke inhoudsopgave van de MEV+ gegeven.

46 Die opvatting vindt men ook terug in de befaamde definitie van de 'Brundtland-Commissie': "Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die tegemoetkomt aan de noden van het heden zonder de behoeftevoorziening van de toekomstige generaties in het gedrang te brengen".

47 Idem pag. 36.

B Alternatieve kernbegrippen

De MEV+ wordt opgebouwd rond de volgende begrippen en de daarmee verbonden beschrijvingen en analyses.

1. Algemeen welzijn

Een alternatieve MEV begint met een beschrijving van de stand van het algemeen welzijn. Dat begrip komt in de plaats van het BBP. Algemeen welzijn is het belangrijkste doel en dé maatstaf voor economisch beleid. Daarbij worden twee inhoudelijke invalshoeken van welzijn gevolgd: sociaal en ecologisch.

I. Sociaal omvat de volgende deelgebieden:

De klassieke levensomstandigheden van de VN waaronder gezondheid, voeding, onderwijs, huisvesting, kleding, recreatie, sociale zekerheid, werkgelegenheid en inkomen. Van waarschijnlijk al deze categorieën zijn indicatoren beschikbaar.⁴⁸

Daarnaast omstandigheden als koestering en zorg, geborgenheid en tevredenheid. Van deze categorieën zijn nauwelijks indicatoren beschikbaar (behalve over “tevredenheid”). Wel geven SCP studies aanknopingspunten om (voor zover het om Nederland gaat) tot voldoende kwalificaties te komen.

En ten slotte burgerlijke en culturele mensenrechten en de mate van democratie. Ook op dit gebied zijn vele indicatoren beschikbaar.⁴⁹

Naast een beschrijving op niveau van deelgebieden wordt een meer synthetisch beeld gegeven van het sociale welzijn. Daarvoor is de leefsituatie index van het SCP zeer bruikbaar. Deze zou kunnen worden aangevuld met de BOA index. Voor internationale vergelijking. Daarvoor zou de *human development index* (HDI) kunnen worden gebruikt zoals die door het UNDP is ontwikkeld.

Zowel wat betreft de deelgebieden als wat de HDI aangaat, worden beschrijvingen gegeven op een algemeen niveau (bijvoorbeeld Nederland). Daarnaast worden gegevens op gedesaggregeerde wijze gepresenteerd, waarbij differentiaties worden gemaakt naar inkomensgroepen, *gender*, etniciteiten, tijdelijk versus duurzaam verblijvenden, leeftijdsgroepen, bedrijfstakken en regio's. Daarbij worden indicatoren van ongelijkheden⁵⁰ gebruikt.

48 Binnen Nederland zijn, het is een open deur, veel gegevens beschikbaar via het CBS. En voor de wereld als geheel is in VN verband veel werk verzet om tot gegevens te komen die internationale vergelijkingen mogelijk maken. Als het gaat om codificatie van dergelijke gegevens is het volgende VN rapport van grote betekenis geweest: *Report on international definition and measurement of standards and levels of living*. New York, 1954, United Nations. **Op dit moment bieden de Human Developments Reports** alsook de jaarrapporten van de verschillende VN organen een schat aan materiaal.

49 Zie m.n. diverse *Human Development Reports* van het UNDP waaronder die van 2000: *Human Rights*; die van 2002: *Democracy*; en die van 2004: *Cultural Liberties*.

50 Zie Plasman, a.w., pag. 41.

- II. *Ecologisch* omvat verschillende deelgebieden (die overigens elkaar overlappen):
- Voorraadcategorieën waarbij gedacht kan worden aan de onderdelen grond, water, lucht, energie, en de verschillende biodiversiteit categorieën zoals besproken in het *Living Planet Report*⁵¹: *Terrestrial Species*, *Freshwater Species*, and *Marine Species*.
 - Milieuschadencategorieën zoals gehanteerd door het RIVM: klimaatverandering, verzuring, ozon op leefniveau (smog), fijn stof, bodemverontreiniging, geluidhinder en vermesting.⁵²

Naast een beeld van de deelgebieden, wordt aangaande het ecologisch welzijn ook een meer synthetisch beeld gegeven. Daarbij worden twee instrumenten gehanteerd: de ecologische voetafdruk zoals berekend door het *Living Planet Report*, en het duurzaam nationaal inkomen (SNI) zoals berekend door het IVM. Met behulp van de ecologische voetafdruk zou ook de ecologische schuld⁵³ van Nederland kunnen worden vastgesteld.

En uiteraard worden zowel van de deelgebieden als van de synthetische categorieën beschrijvingen gegeven op een algemeen niveau en op verschillende desaggregatieniveaus, met differentiaties naar met name regio's, maar ook naar specifieke gevolgen (met ongelijkheidsindicatoren) voor inkomensgroepen, gender, etniciteiten, leeftijdsgroepen en bedrijfstakken.

2. Bronnen van bestaan

Een alternatieve MEV doet ook verslag van de stand van zaken betreffende wat wordt beschouwd als de *bronnen van het bestaan*: menswaarden, natuurwaarden en "gestolde" mens- en natuurwaarden.

- I. *Menswaarden* heeft betrekking op de fysieke, intellectuele en emotionele mogelijkheden/capaciteiten van alle mensen om producten en diensten voort te brengen.
- II. *Natuurwaarden* heeft betrekking op de mogelijkheden van natuur en milieu om menselijk bestaan en productie mogelijk te maken.
- III. *Gestolde waarden* zijn mens- en natuurwaarden, die zijn vervat in productiemiddelen als halffabrikaten, machines en gebouwen.

51 Pagina 2 e.v.

52 Zie: *Valuing the benefits of environmental policy: The Netherlands*. Bilthoven, 2001, RIVM.

53 Zie onder meer: *Andrew Simms: Ecological Debt: the health of the planet and the wealth of nations*, London, 2005, Pluto Books.

3. *Relaties tussen bronnen van bestaan en algemeen welzijn*

De bronnen van bestaan worden in producties aangewend en leiden uiteindelijk tot bepaalde sociale en ecologische effecten. Bij de beschrijving en analyse daarvan worden de volgende stappen gevolgd en begrippen gehanteerd:

- I. *Aanwending*: waarvoor worden de bronnen van bestaan aangewend? Hierbij wordt een overzicht gegeven van alle productie. Tot *productie* wordt gerekend: alle handelen dat goederen en diensten voortbrengt. Dat omvat dus óók huishoudelijk werk, vrijwilligerswerk en andere vormen van onbetaalde arbeid. Zo'n overzicht zou gegeven kunnen worden in de vorm van een matrix waarbij de aanwending van de verschillende bronnen wordt gedifferentieerd naar enerzijds de aangewende bronnen van bestaan, en anderzijds de sectoren en bedrijfstakken (inclusief producties als huishoudelijke arbeid) waar de aanwending plaatsvindt.
- II. *Distributie*: hoe worden de producten van de aanwending (inclusief diensten) verdeeld over zowel de verbruikende sectoren en bedrijfstakken als de verschillende eindgebruikers, i.c. consumenten.
- III. *Resultaten*: Hierbij wordt een beeld gegeven van de resultaten (positief en negatief) van de producties. Als resultaten worden dan beschouwd de effecten op de verschillende categorieën van algemeen welzijn.
- IV. *Evaluatie*: Tenslotte worden de resultaten van de relaties geëvalueerd. Daarbij kunnen de volgende *basiscriteria* gehanteerd worden:
 - Duurzaamheid: niet alleen ecologische duurzaamheid maar ook sociale: de instandhouding van de mensen en de menselijke soort;
 - Verantwoordelijkheid en wederkerigheid: in principe moet iedereen bijdragen aan het welzijn van de samenleving en de natuur;
 - Rechtvaardigheid;
 - Solidariteit;
 - Efficiëntie: zowel eco-efficiëntie als mensefficiëntie.

4. *Mogelijke beleidsconsequenties*

Tot slot worden mogelijke consequenties voor het beleid geformuleerd, die moeten leiden tot een optimalisering van de aanwending en resultaten van de samengestelde productie ten behoeve van een verdere verbetering van het algemeen welzijn. Deze beleidsconsequenties worden vervolgens in monetaire termen "vertaald", zie ook onder D.

C Niveaus van Macro Economische Verkenning

De MEV+ kan op verschillende niveaus een beeld geven van de economie.

1. Nationaal niveau

In de MEV staat het economisch reilen en zeilen van Nederland centraal. Dat betekent per definitie een beschrijving en analyse van de samenleving op nationaal niveau.

2. Niveaus van binnensnationale desaggregatie

Binnen de nationale beschrijving en analyse wordt systematisch aandacht geschonken aan deelverbanden als:

- Sociale categorieën (inkomensgroepen, gender, etniciteiten, leeftijdsgroepen, en regio's);
- Ecologische categorieën (voorraden, diversiteiten, schade categorieën);
- Bedrijfstukken en sectoren.

3. Mondiaal niveau

Alle beschrijvingen en analyses worden in een mondiaal kader geplaatst waarbij met name de volgende aandachtsgebieden nadruk krijgen:

- De stand van algemeen welzijn (sociaal en ecologisch) in de wereld;
- De bronnen van bestaan in de wereld;
- De ecologische schuld van Nederland;
- De sociale schuld van Nederland⁵⁴;
- De relaties tussen enerzijds het algemeen welzijn en beschikbare bronnen op wereldniveau, en anderzijds de samengestelde productie (aanwending, distributie, resultaten en effecten) in Nederland;
- De beoordeling van die relaties aan de hand van de basiscriteria.

54 Als gevolg van bijvoorbeeld het koloniale verleden of de omgekeerde ontwikkelingshulp.

D De monetaire MEV

In de nieuwe MEV+ wordt ook een beschrijving en analyse opgenomen vergelijkbaar met de lijnen van de huidige MEV. Ten eerste omdat op deze manier de overgang naar een nieuw rekeningstelsel wordt vergemakkelijkt. Ten tweede omdat veel beleidsbeslissingen voorlopig ook op de traditionele beschrijvingen en analyses gebaseerd zullen zijn. Vanzelfsprekend zijn dat beide geen redenen op de langere termijn. Maar een derde argument om ook een monetaire MEV te blijven doen is om de vertaling van de onder B(4) genoemde mogelijke beleidsconsequenties te vergemakkelijken. Daarbij worden uiteraard wel berekeningen gepresenteerd die de bestaande BBP-gegevens corrigeren. Hiervoor kan in ieder geval gebruik worden gemaakt van de ISEW methode, aangevuld met andere benaderingen als de BOA index.

E Inhoudsopgave van de MEV+

Hoofdstuk 1: Het algemeen welzijn: niveaus en ontwikkelingen

- 1.1 De wereld (sociaal, ecologisch)
- 1.2 Nederland (sociaal, ecologisch)
- 1.3 Deelgroepen en gebieden binnen Nederland (sociaal, ecologisch)
- 1.4 Markante overeenkomsten en verschillen (ongelijkheden)

Hoofdstuk 2: Bronnen van bestaan: niveaus en ontwikkelingen

- 2.1 De wereld (menswaarden, natuurwaarden, gestolde waarden)
- 2.2 Nederland (menswaarden, natuurwaarden, gestolde waarden)
- 2.3 Deelgroepen en -gebieden binnen Nederland (menswaarden, natuurwaarden, gestolde waarden)
- 2.4 Markante overeenkomsten en verschillen (ongelijkheden)

Hoofdstuk 3: Relaties tussen bronnen van bestaan en algemeen welzijn

- 3.1 De wereld (aanwending, distributie, resultaten, effecten)
- 3.2 Nederland (aanwending, distributie, resultaten, effecten)
- 3.3 Deelgroepen en gebieden binnen Nederland (aanwending, distributie, resultaten, effecten)
- 3.4 Markante overeenkomsten en verschillen (ongelijkheden) en onderlinge relaties

Hoofdstuk 4: Evaluatie (aan de hand van de basiscriteria)

Hoofdstuk 5: Mogelijke beleidsconsequenties

Hoofdstuk 6: De monetaire MEV+

3 TE NEMEN STAPPEN

De overgang van MEV naar MEV+ zal de nodige veranderingen in de beleidsvoorbereiding vergen.

De overgang kan als volgt gerealiseerd worden:

- A Parlementaire discussie over het voorstel en politieke besluitvorming over het principe;
- B Het aanwijzen van een politiek verantwoordelijke (de Minister van Algemene Zaken, in plaats van de Minister van Economische Zaken?) en een kartrekker (een onafhankelijke commissie of het CPB als coördinator?);
- C Inventarisatie van de reeds aanwezige kennis in Nederland (o.a. bij CPB, SCP en NMP) en het maken van een reële inschatting van de minimaal noodzakelijke voorbereidingstijd om een eerste proeve van een MEV+ aan het parlement voor te leggen;
- D Als pilot kan de MEV+ naast de MEV worden gehanteerd voor het opstellen van de nieuwe begroting;
- E Evaluatie en verbetering van de MEV+;
- F Definitieve vervanging van MEV door MEV+.

BRONNEN

- ACKERMAN, FRANK: *The Shrinking Gains from Trade: A Critical Assessment of Doha Round Projections*. Medford, October 2005, Tufts University, Global Development and Environment Institute, working paper 05-01
- ADELMAN, IRMA, en CYNTHIA TAFT MORRIS: *Society, politics and economic development: a quantitative approach*. Baltimore, 1967, John Hopkins Press
- BECKERS, THEO: *De hyperactieve samenleving: op zoek naar de verloren tijd*. Tilburg, 2004, Universiteit van Tilburg, Departement Vrijtijdswetenschappen / Telos
- BENSEDDIK, AHMED, en MARIJKE BIJL: *Onzichtbaar achter glas; onderzoek naar de bijdrage van illegalen in de glastuinbouw van het Westland*. Den Haag, 2005, Okia
- BERGH, J. E.J.M. VAN DEN: 'Bnp, weg ermeel!' In: *ESB* 18 november 2005
- BERTHOLET, CHRIS, en BEN EVERS: *Measuring socio-economic development: a pilot study*. Tilburg, 1965, Institute for Development Problems
- CHANG, HA-JOON: 'What is wrong with the 'Official History of Capitalism'? With special reference to the debates on globalisation and economic development'. In: Edward Fullbrook, ed.: *A guide to what's wrong with economics* (London, 2004, Anthem Press) pag. 279 e.v.
- CHRISTIAN AID: *The economics of failure – The real costs of 'free' trade for poor countries*. London, 2005, Christian Aid
- CHRISTIAN AID: *The shirt off their backs: How tax policies fleece the poor*. London, 2005, Christian Aid
- CPB: *Macro Economische verkenning 2005*. Den Haag, 2004, CPB
- DIEREN, WOUTER VAN (red.): *De natuur telt ook mee. Naar een duurzaam nationaal inkomen*. Utrecht, 1995, Het Spectrum
- DREWNOWSKI, JAN: *The Level of Living Index*, Geneva, 1966, UNRISD
- FRIENDS OF THE EARTH: *Index for Sustainable Economic Welfare*. <http://www.foe.co.uk>
- GADREY, JEAN: 'What's wrong with GDP and growth? The need for alternative indicators'. In: Edward Fullbrook, ed.: *A guide to what's wrong with economics* (London, 2004, Anthem Press) pag. 262 e.v.
- GOUDZWAARD, BOB, en HARRIE DE LANGE: *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig : wissels omzetten in de economie*. Baarn, 1986, Ten Have
- HAAN, MARK DE, and PETER KEE: *Accounting for Sustainable Development: the NAMEA-based Approach*. Voorburg/Heerlen, 2005, CBS
- HOFKES, MARJAN, REYER GERLACH en VINCENT LINDERHOF: *Sustainable National Income: A trend analysis for the Netherlands for 1990-2000*. Amsterdam, VU/IVM, 2004

- HOOGENDIJK, WILLEM: *The economic revolution: towards a sustainable future by freeing the economy from money-making*. Utrecht, 1991, Van Arkel
- HUETING, R.: *Correctie van het nationaal inkomen voor milieuverlies: een praktische oplossing voor een theoretisch probleem*. Den Haag, 1990, SDU
- ILO: *A fair globalization – Creating opportunities for all*. Geneva, 2004, ILO
- KAZEMIER, BRIGIT c.s.: *Measuring Well-being with an Integrated System of Economic and Social Accounts – An Application of the SESAME Approach to the Netherlands*. Voorburg/Heerlen, 1999, CBS.
- KEUNE, LOU: 'Development Cooperation: A Hindrance for Self-Sustainable Development', in: *Tailoring Biotechnologies*, volume 1, issue 2, winter 2005-2006
- KLUNDERT, THEO VAN DE: *Vormen van kapitalisme: markten, instituties, macht*. Utrecht, 2005, Lemma
- KRAEV, EGOR: *Estimating GDP Effects of Trade Liberalisation for Developing Countries*, London, 2005, Christian Aid
- NEF: *A well-being manifesto for a flourishing society*. London, 2004, NEF
- VEENHOVEN, RUUT, en DENISE TIMMERMANS: 'Welvaart en geluk'. In: *ESB* 28 augustus 1998, pag. 628-631
- NEF: *Chasing progress – Beyond measuring economic growth*. London, 2004, NEF
- PLANTINGA, J. en M.J.: *Een onderzoek naar de integratie van onbetaalde arbeid in macro-economische concepten en modellen*. Den Haag, 1995, Emanciepatieraad
- PLASMAN, ANNE: *Calcul des indicateurs de richesse économique et de solidarité en Belgique - Rapport final*. Brussel, 2004, Fondation por la Solidarité
- RIVM: *Kwaliteit en Toekomst; verkenning van duurzaamheid*. Bilthoven, 2004, RIVM
- RIVM: *Valuing the benefits of environmental policy: The Netherlands*. Bilthoven, 2001, RIVM
- SCP: *Sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag, 2005, SCP
- SIMMS, ANDREW: *Ecological Debt: the health of the planet and the wealth of nations*, London, 2005, Pluto Books
- UNDP: *Human Development Report 2005 - Cultural Liberty in Today's Diverse World*. New York, 2005, Oxford University Press
- WENT, ROBERT: *Essays on globalization : a journey to a possibly new stage of capitalism*. Amsterdam, 2001, Universiteit van Amsterdam (proefschrift)
- WWF: *Living Planet Report 2004*. Gland, 2004, World Wildlife Fund International
- XMINY: *Vóór de Verandering – Alternatieven voor het Neo-liberalisme*. Amsterdam, 2001, XminY
- YANIKKAYA, HALIT: 'Trade openness and economic growth', in *Journal of Development Economics*, Volume 72, October 2003, pages 57-89.
- ZAGEMA, BERTRAM: *Casino Mexico: winnaars en verliezers van de globalisering*. Rotterdam, 2003, Lemniscaat

Meta Economische Verkenningen is een eerste stap op weg naar een **alternatief** voor de Macro Economische Verkenning (MEV) die jaarlijks door het Centraal Plan Bureau (CPB) wordt uitgebracht. De MEV speelt een belangrijke rol bij het opstellen van de jaarlijkse nationale begroting. Echter, de MEV laat een scala aan sociale en ecologische waarden, zowel in Nederland als (ver) daarbuiten, buiten beschouwing.

De auteurs doen praktische voorstellen om de status en context van de Nederlandse economie in nieuwe termen te beschrijven en te analyseren. Analytische instrumenten en alternatieve indicatoren voor het incorporeren van 'mens- en natuurwaarden' zijn al voorhanden.

De auteurs stellen daarom voor om met behulp van de reeds aanwezige kennis bij het CPB, het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Natuur- en Milieuplanbureau (NMP) zo spoedig mogelijk een eerste proeve van een dergelijk duurzaam en solidair MEV+ samen te stellen.

Dr. Lou Keune is als onderzoeker verbonden aan de Universiteit van Tilburg en coördinator van het project Vóór de Verandering – Alternatieven voor het neoliberalisme.

Tuur Elzinga is coördinator van XminY Solidariteitsfonds en voorzitter van Attac Nederland.

Theo Ruyter is publicist en bestuurslid van Attac Nederland.

Dit is een uitgave van

SOLIDARITEITSFONDS

Steun XminY / www.xminy.nl / giro 609060